

ענין מחשבת עצה, ר"ל מחשבה שהאדם מחשב בעצמו על איזה ענין ומקריבו לפני שכלו, לדעה מה יעשה לו, ואמר שאף על פי שהוא מוכן לכך, ראית המשלים והתעסק בהם יעזרוהו למהר בדבר.

ה' יִשְׁמַע חֲכָם וְיוֹסֵף לֶקַח וְנָבוֹן תַּחְבִּלֹת יִקְנֶה:

השמיעה שם משותף, יאמר על שמיעת האזן, שמעו עמים כלם (מ"א כב כח), ויאמר על קבלת הדברים, שמעו אלי וישמע אליכם אלהים (שופטים ט' ז'), ויאמר על הבנת הדבר, אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח מ"ט), כי שומע יוסף (בראשית מ"ב כ"ג). ומזה בא ענין נעשה ונשמע (שמות כ"ד ג') כמו שביארנו בחבור התשובה²³, ומזה האחרון אמר שאף החכם כשיבין ענין המשל יוסיף ממנו למוד חכמה. ולקח, הוא שם כללי לכל למוד הבא מזולתו: והנבון, הוא המתחכם מעצמו ומתבונן על מה שלמד. יקנה, רוצה לומר יחדש לעצמו בהבנתם תחבולות להקל בהם ידיעת הדבר בהקדמות והצעות על הסדר לפי צורך הענין. ומלת תחבולות כמו השתדלות, כלומר התהפכות מחשבות בעצמו על הדבר לבחור לו איזה מחלקיו, והוא שדרשו רז"ל על זאת המלה²⁴, סופק חבל בחבל ומשיחה במשיחה עד שדלה ושתה, כלומר צירף מחשבה על מחשבה ודבר חכמה על דבר חכמה עד שמהתקשרות הדברים הבין דבר מתוך דבר.

ו' לְהָבִין מִשְׁלַּי וּמִלִּיצָה דְּבָרֵי חֲכָמִים וְחִידָתָם:

כלל בזה הפסוק ד' שמות, משל, ומליצה, ודבר, וחידה, וכבר ביארנו ענין ארבעתם בפתיחה.

ז' יִרְאֵת יְהוָה יִרְאֵת רֵאשִׁית דָּעַת חֲכָמָה וּמוֹסָר אֲוִילִים בָּזוּ:

לשון יראת ה' בפרט מונח על קיום ענין שלא יכריחהו שכלו לקיימו, אבל שיקיימהו מצד יראת מי שצוהו בכך, הן במניעה מאיזה דבר הן בעשייתו, ומתוך כך כולל בפרט מחלקי התורה האמנת כל דבר מתחייב מצד קבלת התורה, אע"פ שהעיון לא יגזור בו, או אולי שיתיצב מנגד וארב לו וקם עליו, ויכלול זה מן האמונות חדוש העולם ושינוי הטבעים במופתים והשגחה וגמול ועונש, ומשאר המצות כל השמעיות כגון שופר ולולב ודומיהם, ומניעת לבישת כלאים ואכילת חזיר ודומיהם, שכל אלו הם המתקיימות מצד היראה. ולפעמים תאמר יראת ה' על כלל התורה, אף בדברים שהשכל ימציאם, כמו שתאמר באמונת מציאת האל ואחדותו והסתלק כל גשמות ממנו, ובשאר המצות כל השכליות ככבוד אב ואם והצדקות ודומיהם ומניעת הגניבות והרציחות ודומיהן, וזה מצד שיש הרבה מן המושכלות שלא יודעו להמון רק מדרך הקבלה וקיומם מצד היראה²⁵, וכבר ידעת אמרם ז"ל²⁶ כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, כלומר שהיראה ר"ל התורה לתחמה כיסוד לבנין, וידוע בבנין שאם היסוד חלוש סבה קלה

23 שב"ג מ"ב פ"ב עמוד 667.

24 שהש"ר פ"א פ"ח, עיי"ש הלשון ודרשוהו על משלי שלמה וגו'.

25 כבר האריך רבינו בזה בפתיחה לבית הבחירה עמוד יב ובפירושו לתהלים יט עיי"ש.

26 אבות פ"ג מ"ט.

תקעקע כל הבירה, כן היראה לחכמה, אם היראה חלושה, מעט ספק יעמיד המעיין במבוכה ויקעקע פנות האמונה²⁷ מלבדו אם לא נתיסד יפה בבנינם, על דרך מה שביארתי בפתיחה²⁸, בענין ולבך תשית לדעתי (לקמן כב יז) ר"ל מענין יסוד, כלומר שקודם שתטה אונך לדברי חכמי המחקר תיסד לבך לדעתי ר"ל לדעת התורה. וזה הפסוק הוא סוף פתיחת הספר, ואמר שמשליו והבנת דבריו יסבבו לו ג"כ להכיר ולהבין, שיראת ה' היא ראשית הדעת. ולקח הנה מלת דעת על כלל כל ידיעה, כלומר שצריך שיקדים היראה לכל ידיעה, ושמחוך משליו יבין זה, ורז"ל דרשו ראשית לשון תרומה²⁹, ראשית דגנך (דברים יח ד) ראשית עריסותיכם (במדבר טו כ) ראשית בכורי אדמתך (שמות כג יט, לד כו), כלומר הראש והמובחר שבו. ואמר שהיראה היא מבחר כל הדעות, והוא שאמר איוב על מעלת החכמה לדעת קצת רבותי³⁰, אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה (איוב כח, כז כח), ופירוש ויספרה מלשון ספיר, כלומר עשאה כדמות ספיר בענין זה, ר"ל שכמו שהספיר מקבל כל הצבעים כן עצם הכתוב יראה פנים לכל מה שירצה החכם לפרש בו, אבל מ"מ מה שיפורש בו בדרך שיתקיים בו יראת ה' היא החכמה, כלומר הוא המובחר שבענינים והנכון שבביאורים. ואחר שהודיע בכלל ובפרט שדבריו מועילים לכל מיני השלימות³¹ הזהיר בקוצר הדברים שלא יטעה בעצמו ולא ידמה בלבבו שהמשלים ומיני החכמות הנרמזים יובנו בתחלת העיון, עד שאם לא ישיג ענינם לשעתו שיקוץ בהם ויעזבם, אבל שישקוד עליהם ויתמיד קריאתו פעם אחר פעם עד שיעמוד מתוכם על בירור האמת, והודיע שזה הענין הוא הסבה שהאוילים בוזים החכמה והמוסר, והבוזיון אצלי הוא לשלש סבות, האחת מיעוט ערך הדבר אצלו, או היותו גבוה בעיניו מצד עצם הדבר, כמו ותבו לו בלבה (ש"ב ו' ט"ז) שהיתה מבוטת להיות מעשיו בלתי נאותים בעיניה לאיש כערכו, וכן להבזות בעליהן בעיניהן (אסתר א' י"ז), והשנית מיעוט ערך הדבר אצלו ג"כ מצד התנכרותו, דבר ה' בזה (במדבר ט"ו ל"א), או מצד הקנאה כמו אמרו מה יושיענו זה ויבוזהו (שמואל א' י' כ"ז), והשלישית היות הדבר גבוה בעיניו מצד שיודע בעצמו שלא יוכל להשיגו, כאמרם ז"ל דרך צחות³² דלא מטי בשרא אמר סריא היא, כלומר מי שאינו מגיע שיוכל לקנות בשר מבוזה אותה לפני האחרים לומר שהיא מוסרחת ופחותה, ומזה ויבו עשו את הבכרה (בראשית כ"ה ל"ד), שלא ביזה אותה למיעוט ערכה אצלו, אבל למה שלפי המדות שהורגל בהם ידע בעצמו שלא יגיע לה, כאמרו הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכורה (שם ל"ב). ומזה המין אצלי אמרו הנה חכמה ומוסר אוילים בוז, שאלו תאמר לסכל שבסכלים, התרצה שתהיה חכם כשלמה או כפלוגי החכם, אין ספק שיאמר כן ושירצה בכך, אלו היה באפשר, כמאמר הסכל שאמר לשמאי הזקן למדני כל התורה ברגל אחד ודחפו באמת הבנין³³, אבל כשיאמרו לו, החכמה איננה מלבוש שתמצאהו לקנות מתוקן והלום כראוי לגופך בלא טורח ובלא עמל, זולתי שתתן כסף מחירו ותלבשנו, אבל תדע שלא תוכל ללבוש בגד עד שתגדל הצאן ותגוז צמרו ותתקנהו,

27 בכת"י נוסף: ויסודותיה. 28 לעיל עמוד ד.

29 עיין ירוש' תרומות פ"ד ה"ג וה"ד. 29* כ"כ במכלול לרד"ק בשם אביו בערך ספר, והביאו רבינו בחה"ת מ"ב פ"ט עמוד 423 בשם אחד מחכמי דורנו.

30 בכ"ב נוסף: ולכל מיני האנשים.

31 לא מצאתי. 32 שבת לא א, עיי"ש.

ותעשה כל המלאכות הצריכות לו עד היותה ראויה לבגד, כן בענין החכמה תצטרך לקום חצות לילה ולהמית עצמך עליה בהנהגה פלונית ופלונית ובלמוד ספרים אלו, ואחריהם חכמה פלונית ופלונית, ואף גם זאת שתזהר שלא תרפה ולא תעזבה, אז יקוץ למה שיראה מרוב הטורח והעמל ואורך ההקדמות וההצעות ויהיה הכל נבזה בעיניו למה שיראה לפי טבעו שלא יוכל להשיגה, וספור גנות המדה לחכם, והודעתו פחיתותה הוא אזהרה ממנו לשומעים. ולזה כיון החכם להודיע פחיתות האויל בבזיון החכמה והמוסר, להזהיר הבאים לחסות תחת כנפי משליו, שיזהרו מזאת המדה הרעה אשר רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה, אבל שיהיו שוקדים על דלתות חכמתו ויבינו מעט מעט כפי היכולת וברוב עמל ימצאנה, וקובץ על יד ירבה, אשרי המחכה ויגיע.

ורז"ל אמרו בדומה לזה³³, אל תהי רשע בפני עצמך, כלומר שאם תחזיק עצמך בכך תחליט עצמך לכל פחיתות ולא תתעורר משום מדה הגונה, ותשאר נעור ורק מכל מעלה.

ואחר שהשלים פתיחת ספרו התחיל בשפע מוסריו ותוכחותיו, ואמר תחלה שני פסוקים דרך כלל שהם ג"כ כעין פתיחה והם אלו:

ח- שִׁמְעֵ בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאַל-תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ:

ט פִּי / לִוִּית חֵן הֵם לְרֹאשֶׁה וְעֲנָקִים לְגִרְגְּרֹתֶיהָ:

ידוע שהבן והאב יאמרו על שלשה צדדים, הראשון מצד הלידה שיקרא המוליד אב והנולד ממנו בן, והשני על הגידול, כי מצד שטבע המציאות חייב לגדל הנולד ממנו, כשאירע שלא יוכל הוא לגדלו, יקרא מי שיגדלנו אב, והמגדל ממנו יקרא לו בן, כמו ותקח נעמי את הילד ותשיתהו בחיקה ותהי לו לאומנת, ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי (רות ד, טז יז). וכן ואבנה גם אנכי ממנה (בראשית ל ג), ומוזה אמרו בתלמוד על אביי אמרה לי אם³⁴, קרא לאומנתו אמו, וכן אמרו³⁵ כל המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדם. והשלישי הוא התלמיד שנקרא בפרט בן למי שלמדו והשפיעו מחכמתו, כמו ויצאו בני הנביאים (מ"ב ב' ג'), והמלמדו הוא האב האמתי מוליד צורתו העצמית ומוציאה לפועל, ולזה יקרא החכם מחבר הספרים דרך כלל אב, וכל הבאים אחריו³⁶ יקראו לו בנים, ומוזה ענין ועתה בנים שמעו לי (משלי ח' ל"ב), שמע בני וגר, ומוסר אב ותורת אם הם החכמה והמוסר, כי על הרוב ישתדל האב להדרכת בנו בחכמה, וקראה הנה מוסר אב, כלומר תוכחת אב שהוא על הרוב בלימוד החכמה, והאם תשתדל להדריכו במוסר והנהגה, וקרא אותה תורת אם ר"ל הנהגת אם, מלשון זאת תורת היולדת (ויקרא י"ב ז'), זאת תורת העולה (שם ו' ב'), כלומר אתה המעיין והשומע משלי, שמע מוסר אביך ר"ל תוכחת האב והדרכתו דרך כלל, ורצה בשמיעה על קבלת הדברים, שתקבל מוסר אביך מי שיהיה, והוא שדרך כל אדם אפילו הרשע והגרוע שבהם ליסר את בנו ולהזהירו בלימוד החכמה, ובכלל כל דבר מביא לשלימות, וכן אל תטוש ר"ל אל תעזוב תורת אמן, ואמר מוסר אב מפני

33 אבות פ"ב מ"ג. 34 קדושין לא ב, ועוד.

35 מגילה יג א, סנהדרין יט ב.

36 בכת"ב נוסף: ולומדים מספריו.